

Transformation of the Street Network and Plot Patterns in Hradec Králové and Chrudim

The transformation of the medieval street network, public spaces and plot patterns can also be studied in the East-Bohemian towns of Hradec Králové and Chrudim. Some changes of plot borders in Chrudim were established by the excavations in the Štěpánkova, Filištinská and Komenského Streets. The changing plot patterns are also connected to changes in the field of communications; in Chrudim these are most convincingly recorded in Ressel Square. Two sunken buildings from the period of the town's foundation are situated facing the area where the present-day streets meet the square from the north side, and it is hard to imagine their parallel existence. The shifts of plot frontages in Chrudim can be established only rarely (Štěpánkova Street); on the other hand the extensive changes of the original plot pattern can be documented in the northeastern part of the Chrudim town area where a Dominican monastery had existed since the turn of the 13th and 14th centuries. The monastery was devastated in 1421 and new, spontaneously emerging houses of the Chrudim townsmen took its place. Apart from Chrudim, Hradec Králové is also an important site.

Until the mid-13th century, the eastern part of today's Large Square in the historical downtown area had been occupied by buildings of dwelling and commercial character. In a similar manner, the area of the present-day Small Square served as a public space up to the end of the 14th century when the existing dwelling and commercial buildings in its southern part were demolished. The northwestern part of the town where the royal castle and the Minorite monastery stood since the 13th century also underwent some changes. Both of these buildings were destroyed in the years 1420–23 and the vacant area was then used for building the town's salt storage building, granary, Renaissance burgravate and burgher houses. The changes in plot borders in Hradec Králové are indicated by archaeologically detected fence remains and the location of cesspools within particular plots. The above mentioned as well as further evidence of changing space arrangement in medieval Hradec and Chrudim will become the subject of future research.

Poznání proměn uliční sítě, veřejných prostranství a parcelace středověkých měst má zásadní význam pro pochopení jejich geneze a funkce a je nedílnou součástí studia středověkého města jako takového.

V tomto ohledu nejsou výjimkou ani východočeská města. Rozsáhlé archeologické výzkumy, jejichž výsledky pomáhají řešit konkrétní otázky vývoje prostorového uspořádání zástavby, parcelace a uliční sítě, proběhly a probíhají především v Hradci Králové a v Chrudimi. Zaměřme se nejprve na druhé z obou zmiňovaných měst.

A) Chrudim

Archeologický výzkum historického města Chrudim probíhá s různou intenzitou, ale v zásadě systematicky od roku 1981 (Frolík – Sigl 1998a). Při tom se podařilo shromáždit množství poznatků o nejrůznějších aspektech minulosti tohoto významného raně i vrcholně středověkého centra. V posledních letech se daří postupně zpřístupňovat výsledky jednotlivých archeologických akcí a je možné zabývat se v měřítku celého městského jádra některými závažnými problémy. Mezi ně patří také poznatky o proměnách parcelace a komunikační sítě.

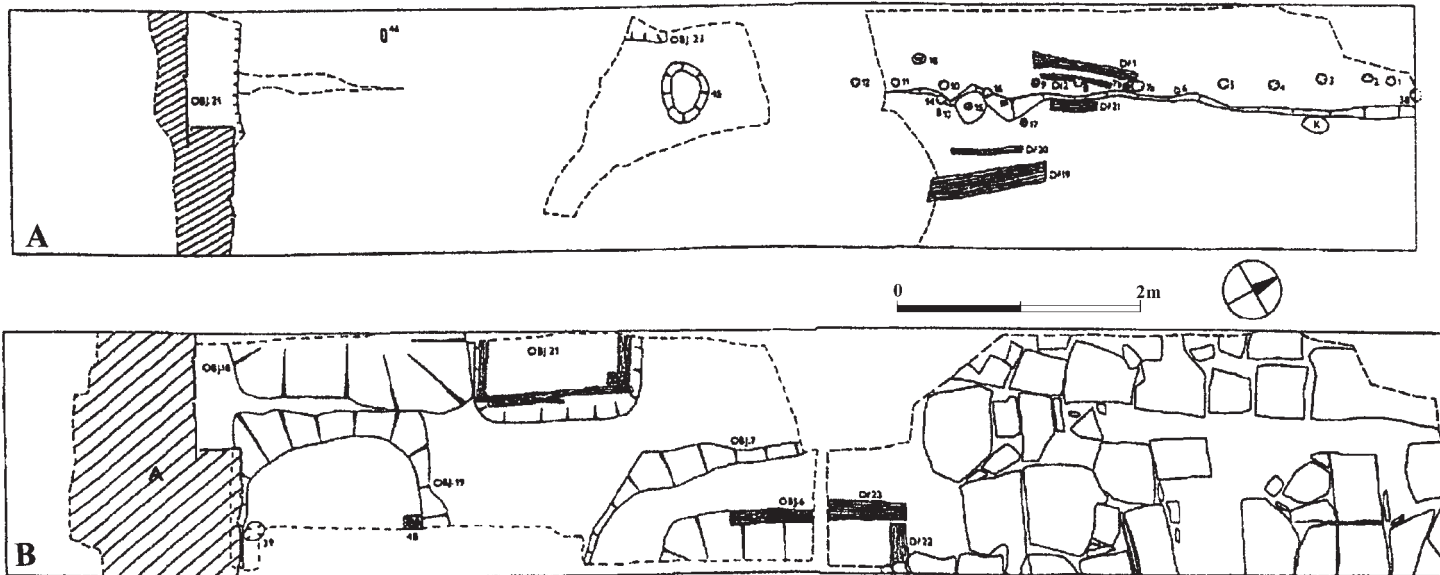
Uvedené proměny můžeme rozdělit do několika kategorií souvisejících s jejich velikostí projevující se na mapě města.

a) Změny parcelních hranic

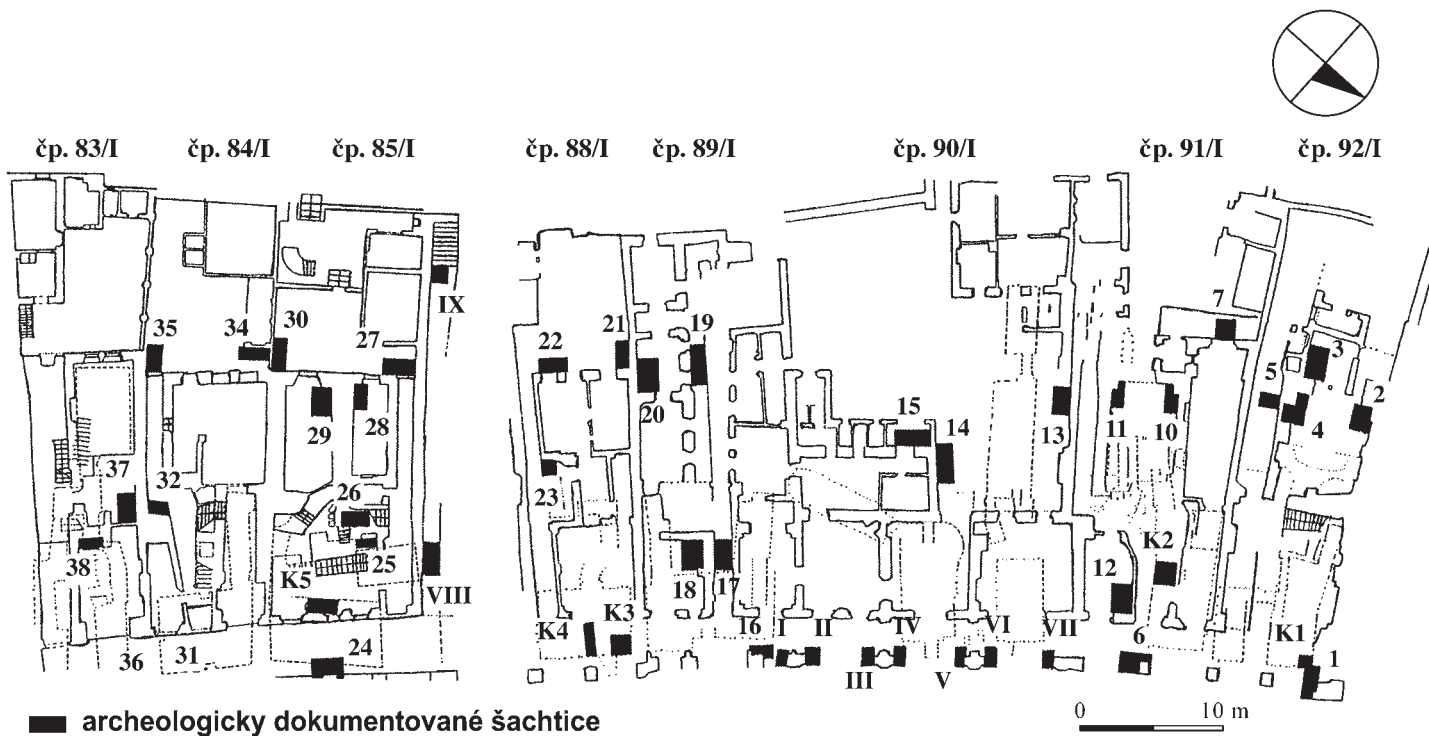
Nejdříve byly posuny a proměny parcelních hranice prokázány při výzkumu ve **Štěpánkové ulici čp. 85/I** v letech 1989 a 1990. Určité rozdělení do areálů (pro období před založením města se termin parcela nejvíce jako vhodný/adekvátní) naznačuje již situace 11. století. Sonda ve Štěpánkové ulici čp. 85/I zachytila části dvou srubů oddělených navzájem uličkou a těsně přisazených k zadní stěně valového opevnění. V dalším období (11.–13. století) je odkrytá situace obtížně posuzovatelná, na zkoumané ploše neregistrujeme žádné obytné či hospodářské stavby. Situace se mění po lokaci vrcholně středověké Chrudimi (před rokem 1276). Zadní stranu vyměřené parcely tvořila městská hradba. Kolmo k ní probíhal plot, po němž se zachovala řada kúlových jamek. Že jde o rozhraní dvou parcel, dokládá přesvědčivě rozdílný nárůst terénu po obou stranách plotu. Východně od něho stála nepatrně zahlobená dřevěná stavba, západně od plotu se uložilo souvrství smetištního charakteru. Nálezové je tato situace datována do 2. poloviny 13. století. Tuto etapu zakončuje požár. Další vývoj je prezentován sekvencí jímek, které se soustřeďovaly v zadní části parcel při městské hradbě. Jejich rozmístění dokládá, že původní parcelní hranice i nadále existovala, byť se její fyzické stopy nedochovaly. V části blíže k zadním stěnám domů ji snad dokládá „spára“ v ploše dlažby z plochých opukových kamenů. Jímky jsou datovány do 14.–15. století. Současná parcelní hranice, znamenající posun vůči východnímu sousedovi, musela být dosažena až v 15. století, ne-li ještě později (Frolík – Sigl 1990; 1991–1992; 1995). Hranice parcely se posunula také na západní straně (**obr. 1**). V 15. století(?) byl vytvořen průchod hradebním systémem, tzv. Tmavá fortna (též Myší díra), a to na úkor sousedního domu čp. 86/I. Fortna je poprvé bezpečně doložena v roce 1528. Mladší přestavby domu čp. 85/I posléze zaplnily prostor nad fortnou ve výšce dvou podlaží, a byly tak zahrnuty do jeho parcely (Frolík – Sigl 1985; 2001a). Ostatní zkoumané parcely ve Štěpánkové ulici vykazují stabilitu rozhraní s výjimkou parcely domu čp. 90/I, jejíž dnešní velikost je bezesporu výsledkem spojení dvou starších parcel, a to až po roce 1699 (**obr. 2**; Frolík – Sigl 2001a).

Na větší ploše můžeme sledovat proměny parcelních hranic také ve **Filištinské ulici**. Nejnázorněji to ukazuje parcela zaniklého domu čp. 41/I. Parcela zaniklého domu je situována téměř u nároží ulic Filištinské a Fortenské a spolu se sousední parcelou zaniklého čp. 42/I neprobíhá od uliční čáry až k městské hradbě. Naopak do pruhu terénu podél

hradby je situována parcela domu čp. 43/I, celoplošně zastavěná tímto domem. Podle stavebně historického průzkumu sestává tento dům ze tří rozdílně starých částí. Prostřední obsahuje část stavby ze 14. století, přední díl byl postaven nejspíše ve století 16. a zadní díl domu vznikl až v 17. století.

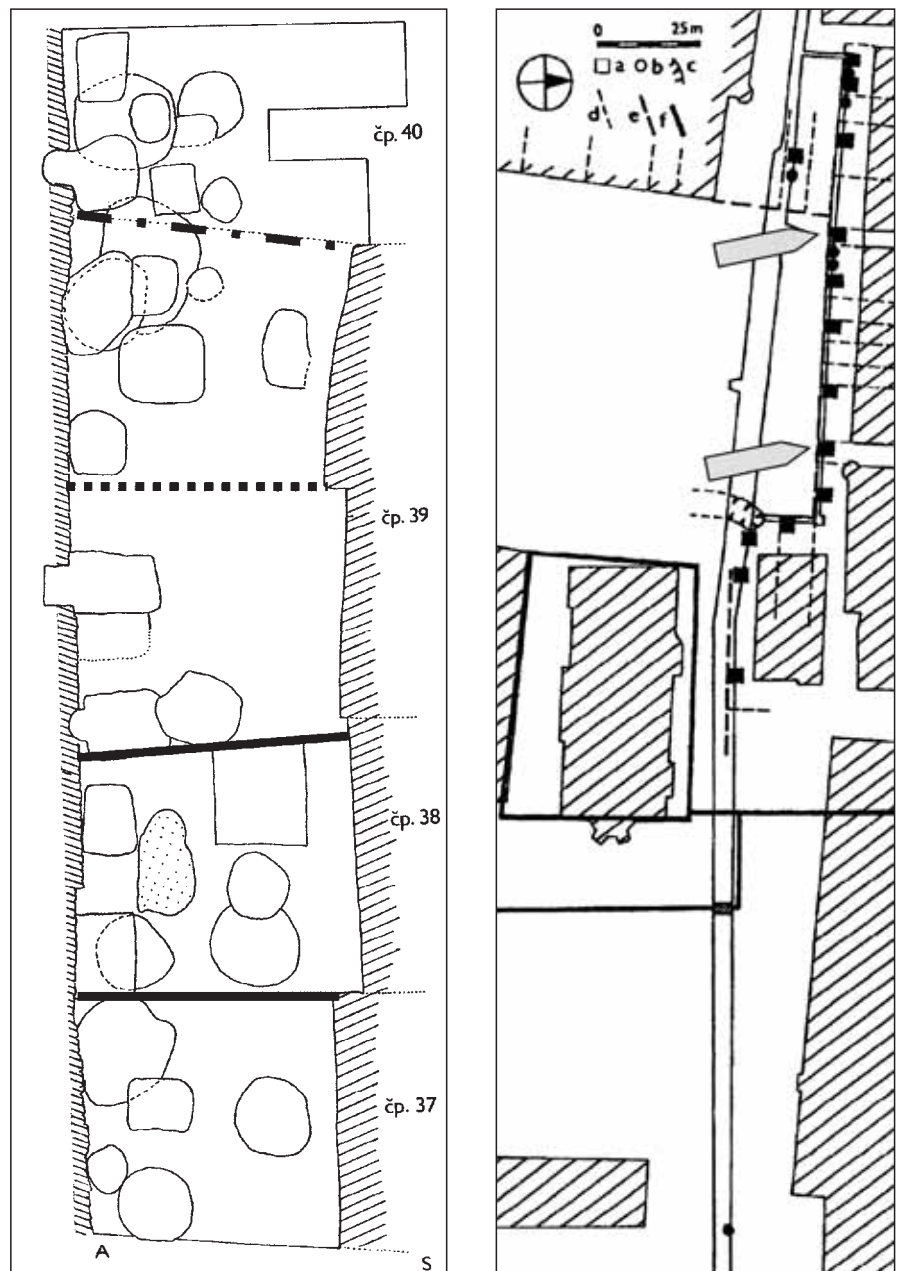
Obr. 1
 Chrudim, Štěpánkova čp. 85/I. A – situace 2. pol. 13. století, parcelní hranice dochovaná v podobě kůlových jamek plotu; B – situace 14. –15. století, parcelní hranice v podobě „spáry“ v dlažbě (vpravo), její další pokračování indikuje pozice jednotlivých jamek (vlevo).

Obr. 2
 Chrudim, Štěpánkova ulice. Současné parcelní hranice zvýrazněny plnou čarou. Čp. 85/I (vlevo) mělo původně užší parcelu (původní hranice vyznačeny čerchovanou čarou). Současný rozsah parcely čp. 90/I (vpravo) je důsledkem sloučení dvou menších parcel, rozhraní vyznačeno tečkovaně.

Obr. 3
 Chrudim, Filištínská ulice.
 A – původní (14.–15. století) rozdělení
 parcel domů čp. 41/I (a) a čp. 43/I (b);
 B – současné rozdělení parcel.

Obr. 4
 Chrudim, Filištínská ulice čp. 37/I–40/I.
 Parcelní hranice zvýrazněny plnou čarou.
 Archeologicky (v podobě plotu) byla
 doložena pouze hranice mezi
 čp. 39/I a 40/I – zvýrazněna čerchovaně.
 Situování odpadních jímek naznačuje,
 že parcela čp. 39/I vznikla spojením dvou
 menších parcel – hranice naznačena
 tečkovaně.

Obr. 5
 Chrudim, Resslerovo náměstí. Čtverečky
 označují pravouhelné zahloubené objekty
 2. pol. 13. století. Dva z nich (označeno
 šipkami) jsou situovány proti ústí
 současných ulic do náměstí.

Archeologický výzkum na ploše zaniklého čp. 41/I zachytil sklep původního gotického domu z pokročilého 14. století nebo přelomu 14. a 15. století (Frolík – Sigl 1998b). Za domem se nacházel valouny vydlážděný dvorek, do jehož povrchu se postupně zahlubovaly jímky (zjištěny tři ze 14. až 16. století). Vzhledem k tomu, že valounová dlažba pokračovala pod zadní díl domu čp. 43/I, byla situace interpretována tak, že dvorek původně náležel k domu čp. 41/I/1 (**obr. 3**) a snad až v 17. století přešel do vlastnictví majitelů domu čp. 43/I a byl následně zcela zastavěn. Celá situace odráží složité prostorové změny dané stísněným areálem na nároží dvou ulic (Filištínské a Fortenské), kde nemohly být vyměřeny parcely běžné velikosti.

V bloku zaniklých domů čp. 37/I až 40/I výzkum prokázal stabilitu prvotních parcel (**obr. 4**), i když fyzicky byla hranice doložena pouze fragmentárně, a to úsekem řady kúlových jamek mezi parcelami čp. 39/I a 40/I. Existenci ostatních hranic můžeme vysledovat z rozmístěných početných odpadních jimek, které ani v jednom případě nepřekračují parcelní hranici. Jejich rozmístění připouští také možnost, že parcela domu čp. 39/I, podle stabilního katastru dvojnásobné velikosti, vznikla spojením dvou parcel obvyklé velikosti.

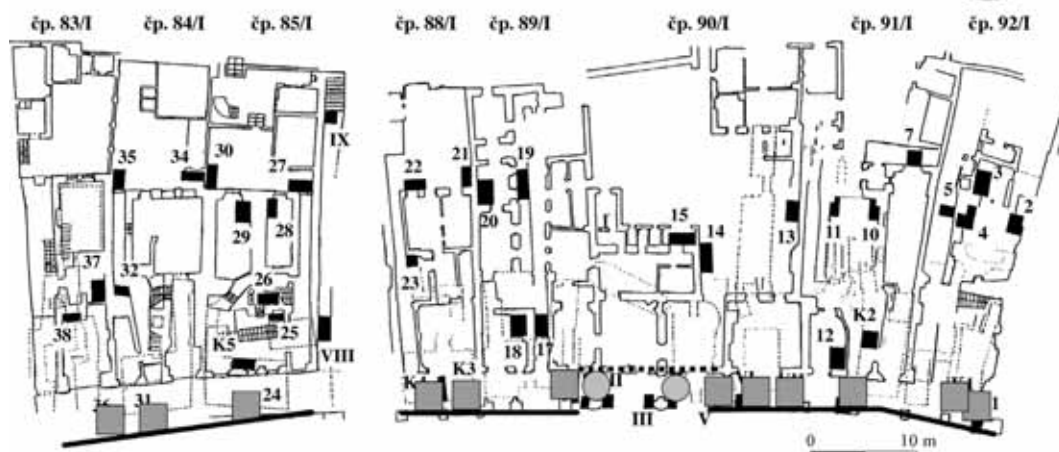
Poslední doklady proměny parcelních hranic zjistil výzkum v Komenského ulici na místě zaniklého čp. 59/I. Archeologický výzkum dvorku za zaniklým domem zachytil základ zděné stavby mírně zapuštěné do vrstev 14. století (Frolík 1995). Její dokumentované rozměry činí pouhých 3x1 m. Parcelní hranice musely tehdy probíhat jinudy, stavba určitě pokračuje jižním směrem na parcelu domu čp. 63/I v Břetislavově ulici a velmi pravděpodobně také směrem západním (na parcelu domu čp. 61/I na Resslerově náměstí), pokud nešlo o stavbu extrémně úzkou. V tomto případě můžeme jednoznačně konstatovat změnu parcelních hranic (někdy v pokročilém 14. století nebo kdykoliv později), ale vzhledem k malé zkoumané ploše nemůžeme určit původní parcelní osnovu.

b) Změny komunikací

Se změnami parcelace souvisí také doložené změny komunikací. Asi nejpřesvědčivější jsou zaznamenány na Resslerově náměstí (**obr. 5**). Zdejší záchranný výzkum, prováděný v letech 1982–84 (Frolík – Sigl 1994), byl publikován a vyvolal diskusi, která není dodnes ukončena (Ježek 1999; Frolík – Sigl 2001b). Ať již budeme interpretovat zahloubené objekty z období po založení města jakkoliv, zůstává faktem, že dva z nich jsou situovány proti ústí existujících ulic do náměstí ze severní strany a lze si jen těžko představit jejich bezproblémové fungování v době funkce zmíněných objektů. Proto je nasnadě závěr, že zmíněné ulice (Rybičková a Fortenská) v té době (2. polovina 13. století až 1. třetina 14. století) neexistovaly a byly doměřeny až po obnově města po archeologicky doloženém požáru kladeném do konce 30. let 14. století. Tuto interpretaci nepřímo posiluje také zjištění, že se podobná situace neopakuje u jiných ulic, zejména těch, které souvisí s hlavním průchodem areálem města a v nichž byla dokumentována terénní situace (Břetislavova ulice – Frolík – Sigl 2004; Štěpánkova ulice – Frolík – Sigl 2005; Široká ulice – Frolík – Sigl 1994).

S proměnami komunikací souvisí také posuny průčelí parcel, které můžeme v případě Chrudimi prokázat jen ojediněle. Blok domů čp. 83/I až 92/I ve Štěpánkové ulici (**obr. 6**) doložil, že průčelí sklepů (původně převážně gotických) respektují současnou uliční čáru a odpovídají jí i linie převážně stavebně mladších podloubí. Jedinou výjimkou je východní díl parcely domu čp. 90/I. Zde sondáž registrovala valounovou dlažbu, která je porušena výkopem pro pilír podloubí. Zdá se, že uliční čára domu stojícího ve východní části parcely domu čp. 90/I přetrvala až do doby výstavby podloubí (někdy v 16. či 17. století) hlouběji než průčelí sousedních domů. Do jaké míry se jedná o relikty starší situace, nelze prozatím rozhodnout (Frolík – Sigl 2001).

Obr. 6
Chrudim, Štěpánkova ulice.
Čtverečky označují zjištěné průčelí
zdi sklepů, kolečko označuje místa
kde byla nalezena valounová dlažba
ulice(?). Plnou čarou vyznačena
současná uliční čára, tečkované
starší linie uliční čáry.

c) Změny parcelní osnovy

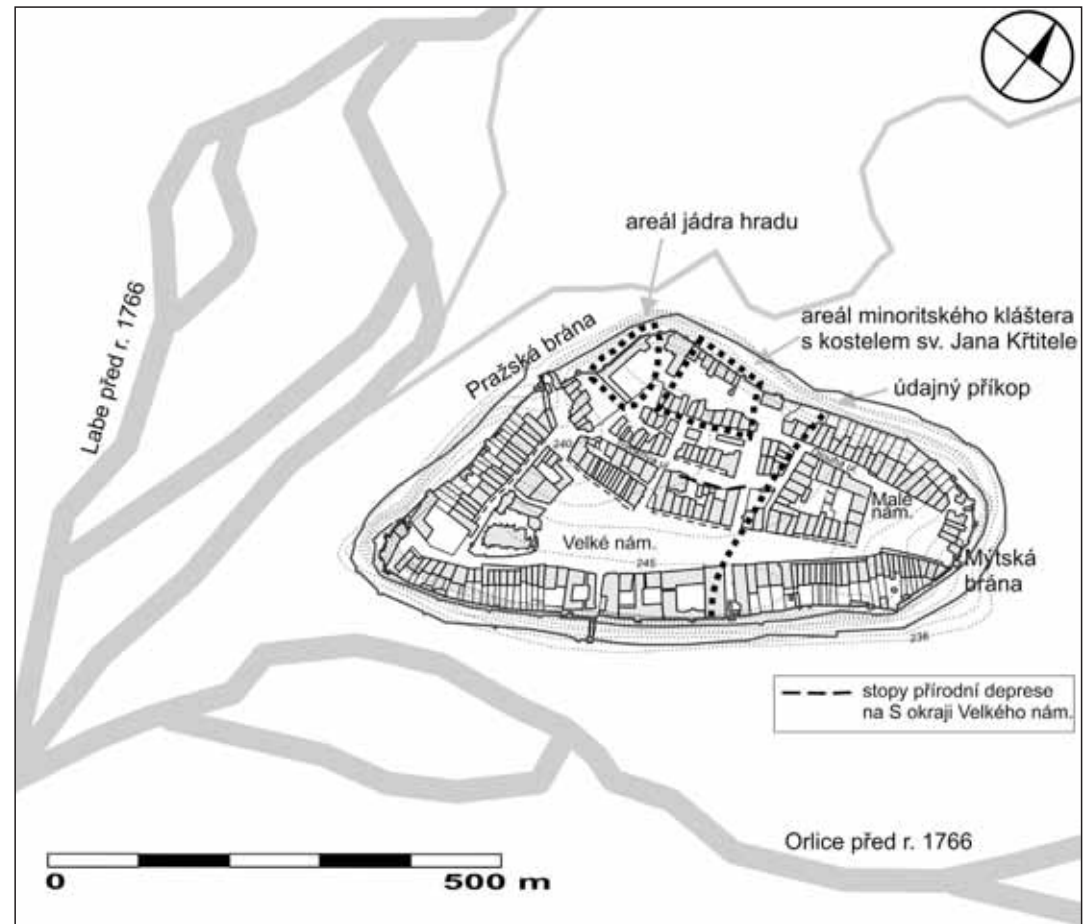
Rozsáhlé změny původní parcelace můžeme doložit v severovýchodní části městského areálu. Podle rekonstrukce zde existoval dominikánský klášter, poprvé doložený mezi lety 1308–1312 a podle neověřené tradice založený v roce 1295 (Frolík – Sigl 1998a; Frolík 2004). O jeho situování není pochyb na základě objevů M. Lüßnera v 50. a 60. letech 19. století, nejsme však schopni prozatím rekonstruovat jeho rozsah a půdorys. Podle nálezů z 19. století a výzkumu v Hradební ulici (zaniklé čp. 14/I; Sigl 1995) blízko okolí kláštera zaujala běžná městská zástavba (doložen je suterén jednoho z domů ze 14. století a série odpadních jimek), ale ani v tomto případě neumíme (prozatím) rekonstruovat její parcelní osnovu a přesný prostorový vztah ke klášteru. Klášter byl zrušen v roce 1421 a jako komunita zanikl. Jeho místo zčásti zaujaly nové domy chrudimských obyvatel, přičemž jejich rozmístění naznačuje spíše živelný vznik než nějaké záměrné rozměření. Většina této zástavby také zaniká, a to při výstavbě budovy krajského soudu v 19. století, i když tato kapitola je již mimo záběr tohoto příspěvku.

B) Hradec Králové

Vedle Chrudimi je slibnou lokalitou i Hradec Králové. V minulých přibližně 12 letech zde proběhla řada archeologických výzkumů, které přinesly množství nových informací o prostorové genezi města (výsledky staršího bádání souhrnné Richter – Vokolek 1995).

Hradec Králové patří k nejstarším doloženým českým městům. Náleží k těm lokalitám, které se vyvíjely postupně ze starších sídlištních struktur. Jeho přirozeným středem je dodnes zhruba trojúhelníkové Velké náměstí (1,5 ha) obklopené zástavbou, jež je na jihu vymezena hranou návrší s bývalou městskou fortifikací. Západní frontu Velkého náměstí tvoří městský kostel sv. Ducha a komplex budov městské zvonice (Bílé věže), kaple sv. Klimenta, radnice a dalších staveb. Nejvíce prostoru zůstává severně od náměstí, kde se postupně vytvořila síť ulic s hlavními osami ve směru východ–západ (Dlouhá a Tomkova ulice). Na východní straně navazuje na východní cíp Velkého náměstí nepravidelně čtvercovité Malé náměstí (obr. 7).

Obr. 7
Hradec Králové, městské jádro, stav zástavby k roku 1766, doplněny dnešní vrstevnice terénu a hlavní názvy ulic a veřejných prostranství. Vyznačena poloha bývalého městského hradu, minoritského kláštera, údajného příkopu a terénní deprese severně od čp. 142–1244 na Velkém náměstí.

Návrší nad soutokem Labe a Orlice o ploše asi 12 ha využili již nositelé pravěkých kultur v eneolitu a mladší době bronzové. Nepřetržitá sídelní kontinuita (až do současnosti) začíná v 9. či na přelomu 9. a 10. století vznikem slovanského hradiska s rozsáhlým podhradím na ostrovech ve spleti ramen obou řek. Samotné hradisko se skládalo (nejpozději od 11. či 12. století) ze dvou částí: z akropole o ploše asi 1,5 ha ležící v severozápadním ohybu návrší, v prostoru pozdějšího vrcholně středověkého královského hradu, a předhradí na zbylé ploše návrší.

Starší badatelé zabývající se počátky města Hradce Králové předpokládali, že na předhradí slovanského hradiska vzniklo trojúhelníkovité tržiště v rozsahu dnešního Velkého náměstí. Nepravidelně čtvercové Malé náměstí pokládali za mladší, později vyměřené (souhrnně např. Šimák 1938, 833–836). Opírali se přitom o nepřímou výpověď písemných pramenů. O existenci města nás zpravuje listina krále Přemysla Otakara I. z roku 1225 (CIM II, č. 1, s. 1–2). Jejím předmětem je výměna pozemků zvaných Vesce, potřebných k rozvoji města, za jiné v dodnes existující vsi Čistěves, mezi panovníkem a dvěma bratry Petrem a Benedou. Václav Vojtíšek se domníval, že tuto původní ves je třeba hledat v prostoru dnešního Malého náměstí. Předpokládal, že jeho půdorys zhruba odpovídá tvaru původní návsi, připojené k městu právě na základě listiny z roku 1225 (Vojtíšek 1934, 3–4; viz též B. S., Ludvík Domečka, 1922, 3, 6). Bedřich Spiess spojoval rozšíření města s vládou královny-vdovy Elišky Rejčky ve druhém desetiletí 14. století (Spiess 1895). Jedním z hlavních důkazů pro teorii o postupném rozšíření města směrem na východ byl údaj o prohlubni rozdělující hradecké návrší. Tuto informaci přinesl první historiograf města K. J. Biener z Bienenberka, který upozornil na zmínku z roku 1654, totiž že při stavbě kostela P. Marie, zhruba uprostřed jižní fronty Velkého náměstí, dělníci v základech narazili nikoliv na podloží, ale na vrstvu či výplň černé hlíny, která se táhla dále severním směrem. Tento klíčový údaj spolu s dalšími pozorováními při stavbě protějších domů v Klicperově a Tomkově na konci 19. století (r. 1884 ad.) se stal rozhodujícím důkazem pro tezi, že původní návrší bylo rozděleno příčným příkopem či strží na dvě části. Město ve 13. století dle této

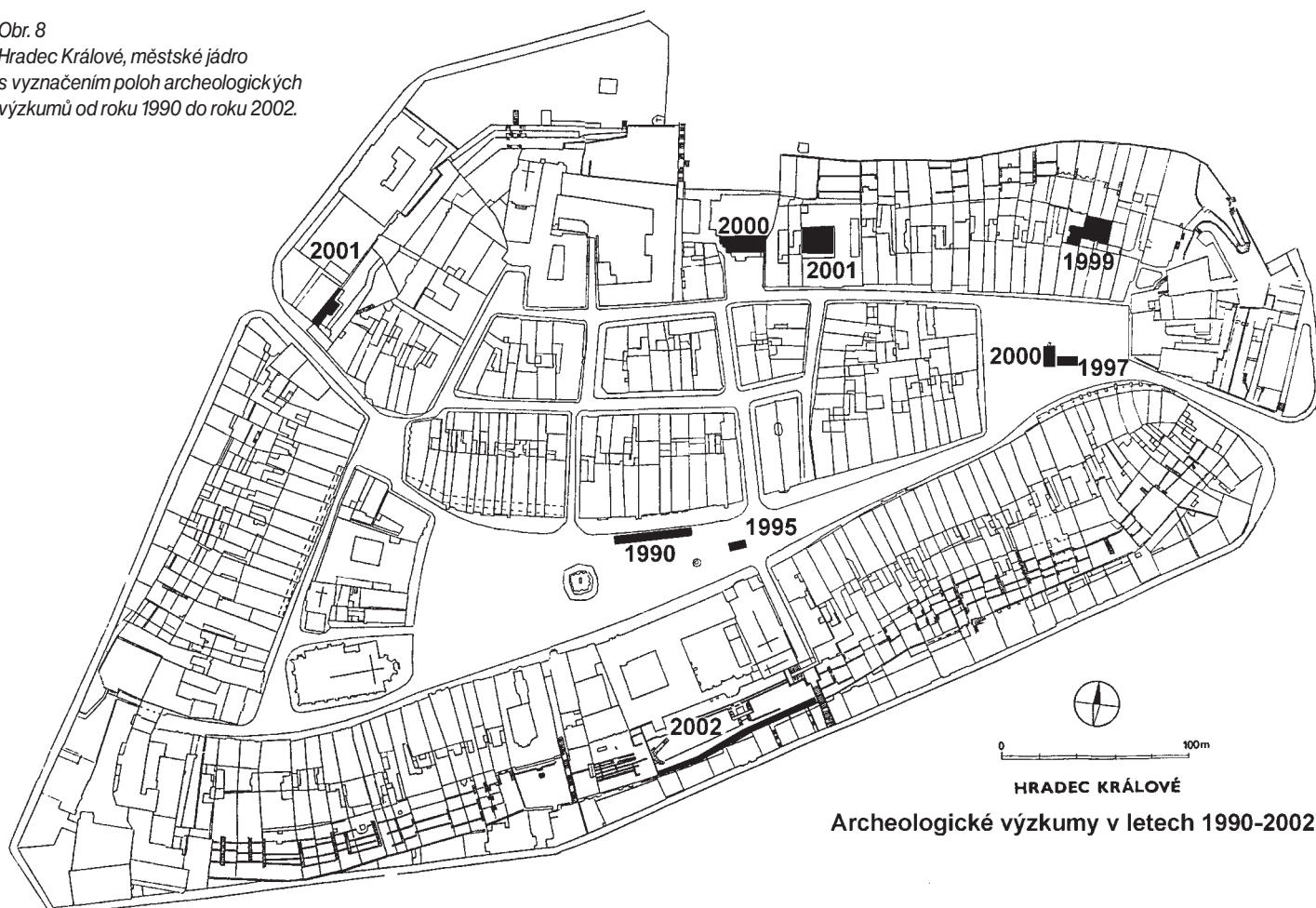
hypotézy vzniklo západně od tohoto příkopu, okolo dnešního Velkého náměstí, které, jak již bylo uvedeno výše, mělo být původním tržištěm slovanského hradiska. Ze severozápadního nároží Velkého náměstí vedla (a dodnes vede) komunikace směrem k bráně (později Pražské), která byla ještě ve 14. století nazývána „stará“ (valva antiqua). Přístup do města od východu pak, dle tohoto výkladu, zajišťovala druhá brána ve východní části Velkého náměstí před výše uvedeným údajným příčným příkopem. Pozdější Mýtská či Slezská brána pak měla vzniknout až po rozšíření města, čemuž mělo odpovídat označení této brány v písemných pramenech konce 14. až počátku 15. století „nová“ (valva nova – souhrnně Spiess 1895, 9).

Nové podněty pro řešení vzniku města Hradce Králové a jeho prostorového vývoje poskytly výsledky archeologických výzkumů prováděných v městském jádru především na přelomu 60. a 70. let a poté od počátku 90. let 20. století. Archeologické výzkumy byly na přelomu 60. a 70. let realizovány jednak formou dokumentace geologických šachtic v rámci celkového inženýrsko-geologického průzkumu Městské památkové rezervace, a následně plošných odkrytí vytipovaných lokalit. Sledování proměn původního reliéfu návrší dalo a dává nové impulsy pro řešení otázek (a kladení otázek nových) ohledně původního prostorového uspořádání zástavby Hradce Králové.

Údaje archeologicko-geologické sondáže nepotvrdily existenci příkopu či strže příčné dělicí hradecké návrší, ale naznačily, že důležitým přírodním limitem nejstarší městské zástavby byla hrana přírodní deprese při severním okraji parcel severní fronty zástavby Velkého náměstí (Richter – Vokolek 1995, 86). Plošný výzkum zadních traktů parcel čp. 142–144 (v severní frontě Velkého náměstí) v roce 1971 ukázal, že ke stabilizaci parcelních hranic v podstatě v dnešní podobě zde došlo již nejpozději na konci 13. století. Zmíněná západovýchodní terénní deprese severně od Velkého náměstí začala být postupně zaplňována již ve 13. a 14. století (tamtéž, 122–123). Nejstarší domovní zástavba při severní frontě dnešní Tomkovy ulice je nověji archeologicky doložena ve 14. století depotem pražských grošů Karla IV. pod jednou ze sklepních zdí čp. 178. Rovněž počátky domu čp. 180 sahají do 14. století (souhrnně Bláha – Frolík – Sigl, 178–189).

V letech 1990–2000 byly v prostoru dnešního Velkého a Malého náměstí provedeny čtyři rozsáhlejší archeologické výzkumy, které byly dosud zpracovány pouze dílčím, informativním způsobem, nicméně již předběžné výsledky poukazují na složitost vývoje plochy dnešního trojúhelníkového Velkého i zhruba čtvercového Malého náměstí (**obr. 8**).

Obr. 8
Hradec Králové, městské jádro
s vyznačením poloh archeologických
výzkumů od roku 1990 do roku 2002.

Obr. 9
Hradec Králové, archeologický výzkum roku 1990 při stavbě kanalizace na Velkém nám. před čp. 142–147.

Obr. 10
Hradec Králové, archeologický výzkum z roku 1995 v rámci stavby trafostanice na Velkém náměstí. Zahloubený objekt (studna) ze 13. století.

Dosavadní bádání většinou považuje trojúhelníková náměstí českých a moravských měst za doklad jejich návaznosti na starší sídelní struktury (tržiště atd.), naproti tomu čtvercový rynek má představovat „vítězství racionálních záměrů nad dědictvím staršího osídlení“ (Hoffmann 1992, 116). Platnost těchto tezí je nutné posuzovat v rámci konkrétní lokality, jak ukazují výsledky archeologického výzkumu prováděného v roce 1990 v souvislosti se stavbou kanalizace před čp. 142–147 ve střední části severní fronty hradeckého Velkého náměstí (obr. 9). Z nich vyplývá, že tato plocha byla zřejmě minimálně do 1. čtvrtiny 13. století zastavěna objekty obytného a hospodářského charakteru. K úpravě povrchu dnešního Velkého náměstí štětováním, kterou lze považovat za jeden z projevů vznikajícího města, došlo ještě v polovině 13. století (Sigl – Vokolek 1992, 83–87). Vrstva štětu končila přibližně 8 m před dnešní frontou domů, což by mohlo znamenat jistý posun původní čáry zástavby. Podobně archeologický výzkum na staveništi trafostanice v roce 1995 ve východní části Velkého náměstí přinesl překvapivé nálezy zahloubených objektů a především studny či jímky, rámcově datovatelné do průběhu 13. století (Kalferst 1996, 45) (obr. 10).

V západní části dnešního Velkého náměstí zatím rozsáhlejší archeologický výzkum neproběhl, nicméně za povšimnutí stojí podoba zdejší zástavby tvořené kostelem sv. Ducha, kaplí sv. Klimenta z období kolem poloviny 14. století (u kostela sv. Ducha nelze vyloučit raně gotického předchůdce) a radnice, poprvé doloženou až na počátku 15. století. Nabízí se proto otázka, zda tyto budovy nebyly do náměstí vloženy dodatečně a původní náměstí v druhé polovině 13. století nesažalo až k dnešní Rokitanského ulici.

Záchranné archeologické výzkumy provedené v letech 1970, 1997 a 2000 v centrální části Malého náměstí (stavba kanalizační stoky, stavba trafostanice a rekonstrukce kašny) přinesly doklady o tom, že tato plocha byla ještě v průběhu 14. století zastavěna zahloubenými objekty obytného, popřípadě technicko-hospodářského charakteru (obr. 12). Pravděpodobně souvislá řada těchto dřevěných, podsklepených staveb směřovala od dnešního východního nároží Velkého náměstí k Mýtské bráně a tvořila tak s dnešní jižní frontou Malého náměstí ulici (Sigl 1999, 161–168). Po demolici této zástavby na konci 14. století pravděpodobně sloužil prostor Malého náměstí jako vedlejší tržiště (v raném novověku je doložen název Koňský trh) a v jeho středu byla vyhloubena studna, až v pozdním středověku či raném novověku nahrazená kašnou (Ježek 2000a, 2000b, 107–131).

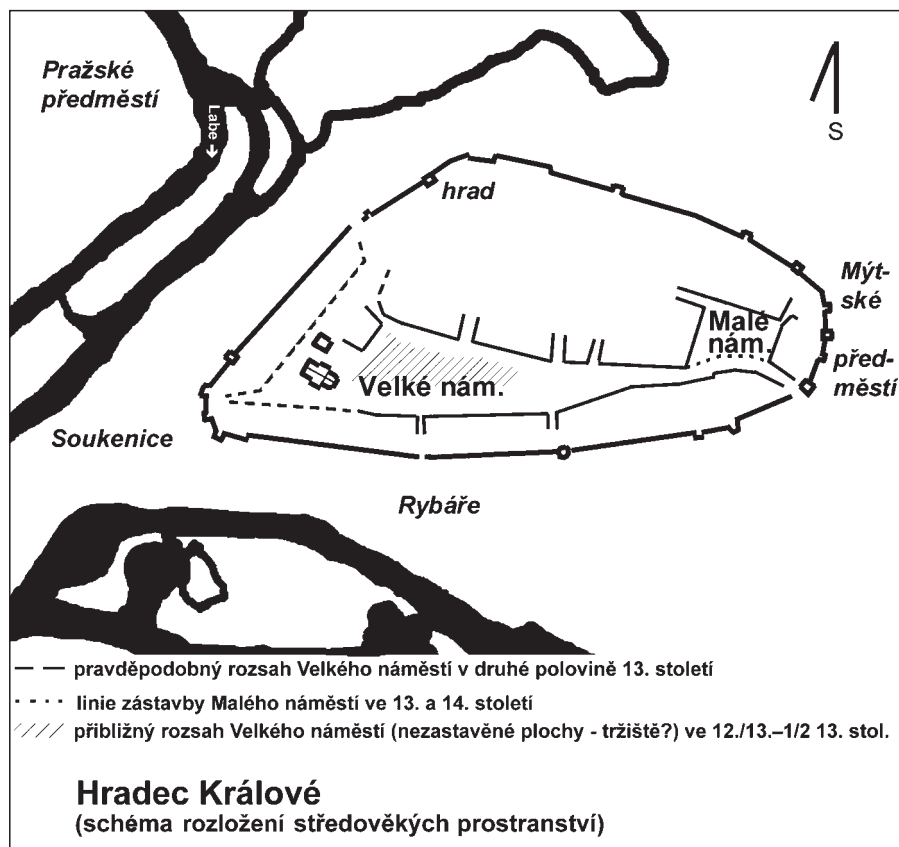
Dosavadní poznatky o vývoji veřejných prostranství v historickém jádru Hradce Králové lze tedy shrnout v tom smyslu, že východní část dnešního Velkého náměstí nejméně do poloviny 13. století zaujímaly objekty obytného a hospodářského účelu a tato část tedy zřejmě nesloužila jako veřejné prostranství – např. tržiště. Starší zprávy 19. a první poloviny 20. století zmiňují nálezy dřevěných konstrukcí především v jižní a jihovýchodní části Velkého náměstí, ovšem nevíme, o jaké objekty či stavby se jednalo (obr. 11).

Otevřená zůstává funkce prostoru dnešní západní poloviny Velkého náměstí. Výzkum v roce 1990 zjistil pouze znatelné slábnutí kontextů přelomu raného a vrcholného středověku západním směrem, což nevylučuje existenci nezastavěného prostoru využitelného např. jako tržiště. Právě v okolí radnice by bylo možné očekávat existenci tržních zařízení (krámů, bud atd.). V západní části náměstí, před radnicí, od druhé poloviny 15. století stávala kašna, případně další podobná zařízení (studna).

Prostor Malého náměstí sloužil jako veřejný prostor až od konce 14. století, kdy byla provedena planýrka stávající obytné a hospodářské zástavby v jeho jižní části. Změnu funkce plochy dnešního Malého náměstí lze předběžně dát do souvislosti s nutností zřízení vedlejšího tržiště, popř. s rozšířením stávajícího města a reorganizací jeho prostorového uspořádání. Postupné rozšiřování města a zřizování nových tržních a shromažďovacích ploch je historicky i archeologicky doloženo i z dalších měst podobné velikostní kategorie – lze jmenovat Most, popř. Opavu.

Doklady o vývoji prostorového uspořádání města neposkytují jen náměstí. Pozoruhodnými proměnami prošla i severní, respektive severozápadní část města, kde ležela původní akropole slovanského hradiska. Ve 13. století v její západní části vznikl královský hrad, ve východní minoritský klášter. Hrad zanikl roku 1423 a uvolněná plocha byla využita pro stavbu městských objektů (solnice, sýpka) a jen malá část původního areálu hradu nebo sousedního kláštera posloužila pro výstavbu renesančního purkrabství („nového hradu“). Zbytky původní hradní zástavby zachytil v letech 1851 a 1852

Obr. 11
Hradec Králové, jádro města. Pokus
o schematické znázornění vývoje
veřejných prostranství.

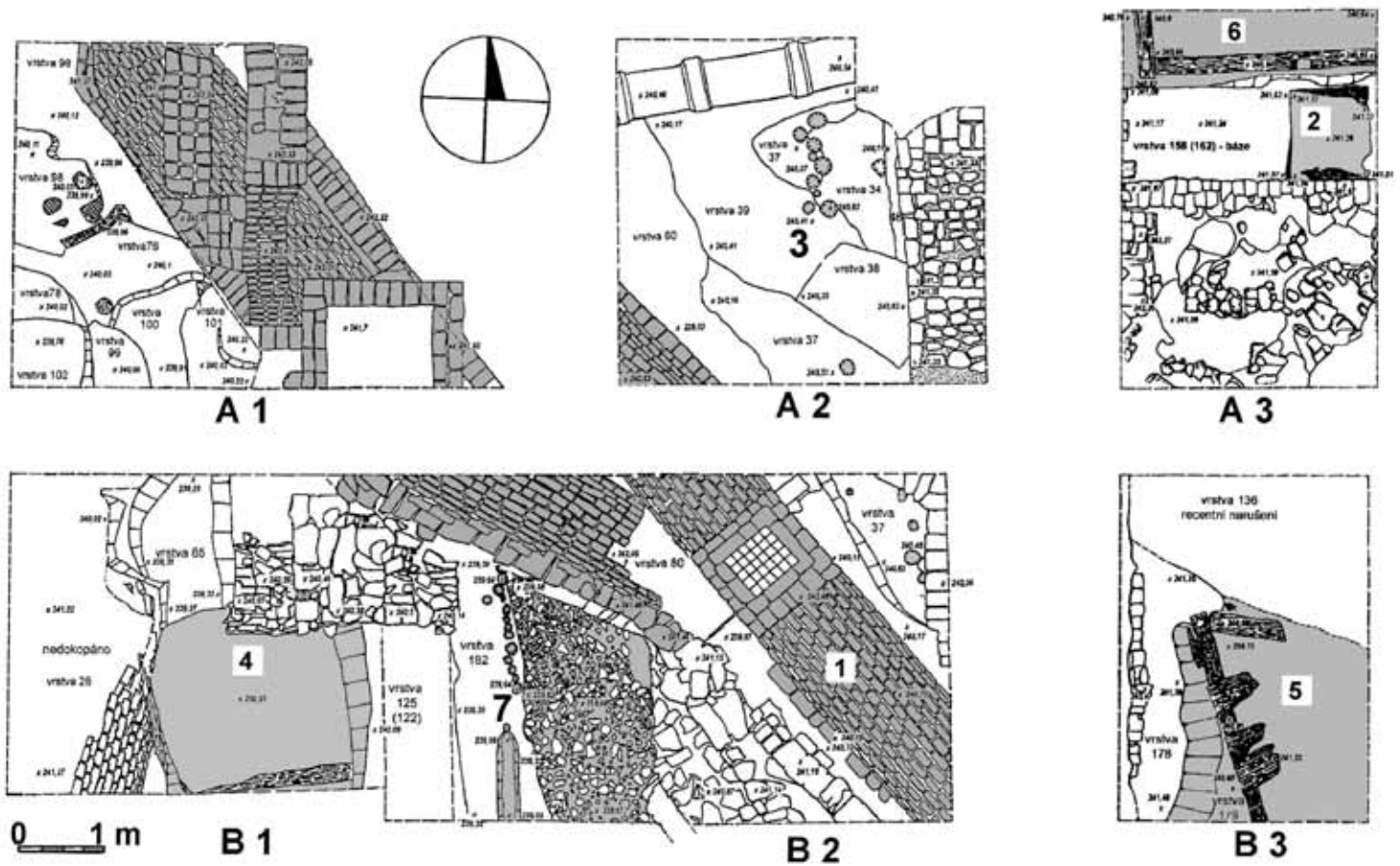

Obr. 12
Hradec Králové, Malé náměstí.
Dva zahloubené objekty
ze 13.–14. století zjištěné v rámci
archeologického výzkumu na místě
trafostanice.

archeolog M. Lüssner při stavbě dnešního čp. 230 a jižní okraj původní slovanské akropole doložil archeologický výzkum na počátku 70. let 20. stol. Polohu minoritského kláštera s kostelem sv. Jana Křtitele zachytila místní tradice a nejstarší historiografové K. J. Biener z Bienenberka a F. Švenda. Klášter s kostelem zanikl za husitské revoluce, na jeho místě vyrostla řada měšťanských domů podél nové(?) ulice, dnešní Dlouhé. Tyto domy následně před rokem 1787 ustoupily stavbě vojenské nemocnice, a tehdy za své pravděpodobně vzaly i poslední zbytky zmíněného kláštera.

S proměnami prostranství, uliční sítě atd. souvisí i problematika parcelace. Této otázce se věnoval již stavebně historický průzkum městského jádra Hradce Králové v 50. letech 20. století. Jeho autoři konstatovali, že většina domů především na Velkém náměstí má nápadně úzké parcely, většinou okolo 12 m široké (Libal a kol. 1956). Doklady o stabilitě, respektive proměnlivosti těchto hranic přinesly právě archeologické výzkumy v posledních asi 35 letech. Byl již zmíněn

Obr. 13
Hradec Králové, Dlouhá ulice
čp. 101–103. Řady kůlových jamek
14.–15. stol. zjištěných roku 2001 při
archeologickém výzkumu v zadních
traktech parcel původních čp. 101
a 102 (č. 3 a 7).

Obr. 14
Hradec Králové, Malé nám.
čp. 116–118. Archeologický výzkum
v rámci přestavby domů čp. 116–118.
Zahloubené objekty na hranicích
zadních traktů parcel čp. 117 a 118
ze 2. pol. 14.–17. stol. (č. 3–7).

archeologický výzkum městišť čp. 142–144 z roku 1971. Archeologický výzkum z roku 2001 na nádvoří čp. 101–103 (bývalé věznice) prokázal možný posun parcelních hranic: zachytil dvě rovnoběžné řady kůlů, snad reliktní oplocení, jdoucích ve směru sever–jih. Jednu – západnější – řadu včetně přilehlé dlažby z oblázků lze datovat do 14. století, druhou východnější, od první asi 4 m vzdálenou, můžeme datovat do 15. století (**obr. 13**). Řady kůlů ovšem byly zachyceny jen v krátkém úseku, a navíc se v tomto případě jednalo o netypický prostor, jehož hranice ovlivňovala tudy vedoucí hrana terénní deprese využívané od středověku jako městské stoky. Archeologický výzkum na Malém náměstí v čp. 116–118 zjistil, že na samotných hranicích současných parcel se nacházely četné jímky a odpadní jámy, datovatelné do rozmezí 14.–17. století (**obr. 14**). Tato skutečnost již byla pozorována i při jiných archeologických výzkumech měšťanských parcel v Hradci Králové.

Tyto a další otázky ohledně změn prostorového uspořádání středověkého Hradce Králové budou předmětem dalšího bádání.

Závěr

Lze tedy shrnout, že archeologické výzkumy prováděné v Chrudimi a Hradci Králové doložily četné změny prostorového uspořádání, uliční sítě a parcelace obou měst. Tyto změny byly postupné a objevují se jak v počátcích měst, tak v jejich dalším vývoji.

Literatura A) Chrudim

FROLÍK, J. 1995

Předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v Komenského ulici čp. 59 v Chrudimi (stavba trafostanice) – Preliminary report on salvage excavations at No. 59, Komenský St., Chrudim (electricity transformation plant building site), Zpravodaj muzea v Hradci Králové 21, 73–81

FROLÍK, J. 2004

Počátky města Chrudimi a jeho vývoj ve 13. a 14. století. In: Semotanová, E. – Šimůnek, R. (eds.), Historický atlas měst České republiky, svazek č. 13 – Chrudim. Praha, 2

FROLÍK, J. – SIGL, J. 1985

Záchranné výzkumy v Chrudimi v roce 1984, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech 12, 91–97

FROLÍK, J. – SIGL, J. 1990

Zjišťovací výzkum v Chrudimi – Štěpánkově ulici čp. 85 v roce 1985 – Exploratory excavations at Chrudim Štěpánkova St. No. 85, in 1989, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové 17, 66–69

FROLÍK, J. – SIGL, J. 1991–1992

Pokračování zjišťovacího výzkumu ve Štěpánkově ulici čp. 85 v Chrudimi v roce 1990 – Continuation of the exploratory excavations at Štěpánkova Street No. 85 at Chrudim in 1990, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 69–72

FROLÍK, J. – SIGL, J. 1994

New Facts on the Settlement on the Central Hilltop of the Town of Chrudim. Rescue Survey of 1982–1984, Památky archeologické 85, 111–131

FROLÍK, J. – SIGL, J. 1995

Změny městské parcelace v Chrudimi (Štěpánkova ulice čp. 85) – Veränderungen in der Parzellteilung der Stadt Chrudim, Archaeologia Historica 20, 133–140

FROLÍK, J. – SIGL, J. 1998a

Chrudim v pravěku a středověku. Obrazy každodenního života. – Chrudim in Prehistory and the Middle Ages. Pictures of everyday life. – Chrudim in der Urgeschichte und im Mittelalter. Bilder aus dem Alltagsleben. Chrudim

FROLÍK, J. – SIGL, J. 1998b

Pokračování archeologického výzkumu ve Filištinské ulici v Chrudimi v roce 1997 – Continuation of archaeological excavations at Chrudim, Filištinská ulice in 1997, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 24, 137–147

FROLÍK, J. – SIGL, J. 2001a

Nové poznatky k osídlení jižní části chrudimského návrší. Vyhodnocení geologických šachtic ze Štěpánkovy ulice, čp. 83/I–92/I, Chrudimský vlastivědný sborník 6, 3–104

FROLÍK, J. – SIGL, J. 2001b

K úvahám Martina Ježka o počátcích města Chrudimi a tamějším hradu – Zu Martin Ježeks Überlegungen zu den Anfängen der Stadt Chrudim und seiner Burg, Archeologické rozhledy 53, 620–629

FROLÍK, J. – SIGL, J. 2004

Archeologický výzkum v Chrudimi v Břetislavově ulici v roce 1992, Chrudimský vlastivědný sborník 8, 3–42

FROLÍK, J. – SIGL, J. 2005

Archeologický výzkum na Resslerově náměstí v Chrudimi v roce 1995, Chrudimský vlastivědný sborník 9, 107–168

JEŽEK, M. 1999

Kastel východočeského typu? A další otázky ze středověké Chrudimi – Kastel des ostböhmisches Typs? Und andere Fragen aus mittelalterlichem Chrudim, Archeologické rozhledy 51, 833–871

SIGL, J. 1995

Předstihový výzkum v Hradební ulici čp. 14 v Chrudimi v r. 1994 – Precedence excavations at No. 14, Hradební St., Chrudim, in 1994, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 21, 61–72

Literatura**B) Hradec Králové****BLÁHA, R. – FROLÍK, J. – SIGL, J. 2006**

Počátky zděné měšťanské architektury v Hradci Králové a v Chrudimí, Forum urbes medii aevi III, 178–189

B. S., (DOMEČKA, L.) 1922

Vzrůst Hradce Králové ve 13. a 14. století. Kraj Královéhradecký XIII, č. 92, s. 3, č. 94–95, s. 6

CIM II., ČELAKOSKÝ, J. 1895

Codex iuris municipalis regni Bohemiae. Privilegia královských měst českých 1225–1420, Čelakovský, J. (ed.). Praha

HOFFMAN, F. 1992

České město ve středověku, Praha

JEŽEK, M. 2000a

Archeologia na rynku malego miasta w Czechach, in: Piekalski, J.–Wachowski, K. (red.): Centrum średniowiecznego miasta, Wrocław a Europa środkowa, Wroclawia antiqua 2, Wrocław, 21–46

JEŽEK, M. 2000b

Výzkum v místě kašny na Malém náměstí v Hradci Králové, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 26, 107–131

KALFERST, J. 1996

Zpráva o záchranném výzkumu na rekonstrukci transformační stanice 5/04 kV č. 5 na Velkém náměstí v Hradci Králové, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 22, 41–49

LÍBAL, D. – LÍBALOVÁ, J. – VILÍMKOVÁ, M. 1956

Hradec Králové, stavebně historický průzkum historického jádra (strojopis). Praha

RICHTER, M. – VOKOLEK, V. 1995

Hradec Králové, slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové–Praha

SIGL, J. 1999

Změna struktury městské zástavby na Malém náměstí v Hradci Králové, Archaeologia historica 21, 161–168

SIGL, J. – VOKOLEK, V. 1992

Výzkum Velkého náměstí v Hradci Králové, Archaeologia historica 17, 83–90

SPIESS, B. V. 1895

Příspěvky k místopisu a dějinám Hradce Králové. Hradec Králové

ŠIMÁK, J. V. 1938

České dějiny I. 5. Středověká kolonizace v zemích českých. Praha

VOJTÍSEK, V. 1934

O počátcích města Hradce Králové, Osvěta lidu XXXVII, č. 50, s. 3–4, č. 51, s. 3

Veränderungen des Straßennetzes und der Parzellierung in Hradec Králové und Chrudim

Die Erkenntnis der Veränderungen des Straßennetzes, der öffentlichen Freiplätze und der Parzellierung mittelalterlicher Städte ist von grundsätzlicher Bedeutung für das Verständnis ihrer Genese und Funktion und bildet einen untrennbaren Bestandteil des Studiums der mittelalterlichen Stadt als solcher. In dieser Hinsicht sind ostböhmisches Städte keine Ausnahme. Umfangreiche archäologische Grabungen, deren Ergebnisse helfen, konkrete Fragen der Entwicklung der Raumgestaltung der Bebauung, Parzellierung und des Straßennetzes zu beantworten, verliefen und verlaufen vor allem in Hradec Králové und Chrudim.

Veränderungen der Parzellengrenzen wurden in Chrudim bei der Grabung in der Štěpánkova-Straße Nr. 85/1 in den Jahren 1989 und 1990 nachgewiesen. Auf einer größeren Fläche sind Veränderungen der Parzellengrenzen auch in der Filištinská-Straße zu beobachten. Letzte Belege der Veränderung der Parzellengrenzen konstatierte die Grabung in der Komenský-Straße auf der Stelle des untergegangenen Hauses Nr. 59/1. Mit Veränderungen der Parzellierung hängen auch belegte Verschiebungen der Kommunikationslinien zusammen. Am überzeugendsten wurden sie in Chrudim auf dem Ressel-Platz verzeichnet. Die hiesige, in den Jahren 1982–4 durchgeführte Rettungsgrabung wurde publiziert und rief eine Diskussion hervor, die bis heute nicht abgeschlossen ist (Ježek 1999; Frolík – Šigl 2001b). Wie auch immer die eingetieften Objekte aus der Zeit der Stadtgründung interpretiert werden, es bleibt Tatsache, dass zwei davon gegenüber der Mündung der bestehenden Straßen auf den Platz an der Nordseite situiert sind und ihr problemloses Funktionieren zur Zeit des Bestehens der erwähnten Objekte kaum vorstellbar ist. Mit Veränderungen des Kommunikationsnetzes hängen auch Verschiebungen der Parzellenfront zusammen, die in Chrudim nur vereinzelt nachweisbar sind. Der Häuserblock Nr. 83/1 bis 92/1 in der Štěpánkova-Straße zeigte, dass Stirnseiten der Keller (ursprünglich überwiegend gotisch) die heutige Straßenlinie respektieren und ihnen auch jene der überwiegend jüngeren Laubengänge entsprechen. Die einzige Ausnahme bildet der Ostteil der Parzelle des Hauses Nr. 90/1. Dort wurde bei der Sondage ein Rollsteinpflaster entdeckt, das durch den Aushub für den Bogengangpfeiler gestört worden war.

Umfangreiche Veränderungen der ursprünglichen Parzellierung wurden im Nordostteil des Chrudimer Stadtareals belegt. Der Rekonstruktion nach gab es dort ein Dominikanerkloster, das zum ersten Mal zwischen den Jahren 1308–1312 belegt ist und nach der unbeglaubigten Überlieferung im Jahre 1295 gegründet wurde. Das Kloster wurde 1421 verwüstet und seine Stelle nahmen teilweise neue Häuser der Chrudimer Einwohner ein, wobei ihre Verteilung eine eher spontane Bauaktivität als eine absichtliche Vermessung andeutet. Neben Chrudim ist Hradec Králové eine bedeutende Ortschaft. In den letzten ca 12 Jahren verlief dort eine Reihe archäologischer Grabungen, die zahlreiche neue Informationen über die Raumgenese der Stadt brachten (Ergebnisse älterer Forschungen siehe zusammenfassend Richter – Vokolek 1995).

Bisherige Erkenntnisse über die Entwicklung öffentlicher Freiplätze im historische Kern von Hradec Králové sind in dem Sinne zusammenzufassen, dass den Ostteil des heutigen Großen Platzes (Velké náměstí) mindestens bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts Objekte von Wohn- und Wirtschaftscharakter einnahmen und dieser Teil also wahrscheinlich nicht als öffentlicher Raum – z.B. ein Marktplatz diente. Ältere Berichte aus dem 19. und der 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts erwähnen Funde von Holzkonstruktionen vor allem im Süd- und Südostteil des Großen Platzes, wir wissen jedoch nicht, um welche Objekte oder Bauten es ging.

Unklar bleibt die Funktion des Raums im heutigen Westteil des Großen Platzes. Die 1990 durchgeführte Grabung stellte nur eine sichtbare Verdünnung der Schichten aus der Wende des Früh- und Hochmittelalters in Richtung Westen fest, was die Existenz eines unbebauten Raums nicht ausschließt, der z.B. als Marktplatz gedient haben kann. Gerade in der Nähe des Rathauses wären Marktbuden zu erwarten. Im Westteil des Platzes, vor dem Rathaus, stand seit Mitte des 15. Jahrhunderts ein Brunnen, eventuell weitere ähnliche Einrichtungen.

Der Raum des Kleinen Platzes (Malé náměstí) diente als öffentlicher Freiplatz erst ab Ende des 14. Jahrhunderts, wo bestehende Wohn- und Wirtschaftsbauten in seinem Südteil planiert wurden. Die Veränderung der Funktion des heutigen Kleinen Platzes ist vorläufig mit der Errichtung eines Nebenmarktplatzes in Zusammenhang zu stellen, event. mit der Erweiterung der Stadt und der Reorganisation ihrer Raumgestaltung.

Belege der Entwicklung der Raumgestaltung der Stadt stammen nicht nur aus Plätzen. Bemerkenswerte Veränderungen machte auch der Nord- bzw. Nordwestteil der Stadt durch, wo sich die ursprüngliche Hochburg des slawischen Burgwalls befunden hatte. Im 13. Jahrhundert entstand in seinem Westteil eine königliche Burg, im Ostteil ein Minoritenkloster. Die Burg ging 1423 unter und der frei gewordene Raum wurde für den Aufbau städtischer Objekte (Salzkammer, Speicher) benutzt; nur ein kleiner Teil des ursprünglichen Burgareals oder benachbarten Klosters diente als Grundlage der Renaissance-„Neuburg“. Das östlich der Burg liegende Kloster nebst der Kirche ging zur Zeit der Hussitenrevolution unter, auf seiner Stelle entstanden zahlreiche Bürgerhäuser entlang der Neuen (?) Straße (heute Dlouhá-Straße). Vor 1787 mussten sie dann dem Militärspital Platz machen.

Mit Umwandlungen der Freiplätze, des Straßennetzes usw. hängt auch die Problematik der Parzellierung zusammen. Schon die bauhistorische Forschung im Stadtkern von Hradec Králové in den 1950er Jahren stellte fest, dass die meisten Häuser vor allem auf dem Großen Platz auffallend schmale Parzellen hatten, meistens ca 12 m breit. Belege der Stabilität, bzw. Veränderung ihrer Grenzen stammen gerade aus archäologischen Grabungen der letzten 35 Jahre. Erwähnt wurde schon die archäologische Untersuchung der Parzellen Nr. 142–144 aus dem Jahre 1971. Die Grabung aus dem Jahre 2001 im Hof des Hauses Nr. 101–103 bewies die Verschiebung der Parzellengrenze: es wurden zwei parallele Pfostenreihen, wohl Zaunrelikte entdeckt, die vom Norden zum Süden führten. Die Grabung auf dem Kleinen Platz Nr. 116–118 stellte fest, dass an der Grenze der gegenwärtigen Parzellen zahlreiche Latrinen und Abfallgruben vorkamen, die in die Zeitspanne des 14.–17. Jahrhunderts datiert werden. Diese Tatsache wurde auch bei anderen Grabungen auf bürgerlichen Parzellen in Hradec Králové beobachtet. Diese und weitere Fragen zu Veränderungen der Raumgestaltung des mittelalterlichen Hradec werden zum Gegenstand weiterer Forschungen.

Bildbeschreibungen

Abb. 1
Chrudim, Štěpánkova-Straße Nr. 85/I. A – Situation in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts, Parzellengrenze in Form der Zaunpfostengrübchen; B – Situation im 14.–15. Jahrhundert, Parzellengrenze in Form der „Pflasterfuge“ (rechts), ihre Fortsetzung deutet die Lage einzelner Latrinen an (links).

Abb. 2
Chrudim, Štěpánkova-Straße. Heutige Parzellengrenzen sind mit voller Linie bezeichnet. Parzelle Nr. 85/I (links) war ursprünglich schmaler (ursprüngliche Grenzen sind mit strichpunktierter Linie bezeichnet). Der heutige Umfang der Parzelle Nr. 90/I (rechts) ist ein Ergebnis der Einigung zweier kleinerer Parzellen, ihre Grenze ist mit punktierter Linie bezeichnet.

Abb. 3
Chrudim, Filištinská-Straße. A – ursprüngliche (14.–15. Jahrhundert) Teilung der Parzellen der Häuser Nr. 41/I (a) und Nr. 43/I (b); b – heutige Gliederung der Parzellen.

Abb. 4
Chrudim, Filištinská-Straße Nr. 37/I – 40/I. Parzellengrenzen sind mit voller Linie bezeichnet. Archäologisch (in Form des Zauns) wurde nur die Grenze zwischen Nr. 39/I und 40/I belegt – strichpunktiert bezeichnet. Sie Situierung der Latrinen deutet an, dass die Parzelle Nr. 39/I durch die Einigung zweier kleinerer Parzellen entstand – ihre Grenze ist punktiert bezeichnet.

Abb. 5
Chrudim, Resslerovo náměstí (Ressel-Platz). Vierecke bezeichnen rechteckige etingetiefe Objekte aus der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts. Zwei davon (mit Pfeilen bezeichnet) sind gegenüber der Mündung heutiger Straßen in den Platz situiert.

Abb. 6
Chrudim, Štěpánkova-Straße. Vierecke bezeichnen entdeckte Frontmauern der Keller, Kreise Stellen, wo Rollsteinpflaster der Straße gefunden wurde(?). Mit voller Linie ist die heutige, punktiert die ältere Straßenlinie bezeichnet.

Abb. 7
Hradec Králové, Stadtkern, Stand der Bebauung im Jahre 1766, ergänzt sind heutige Schichtenlinien des Terrains und Namen der Straßen und öffentlicher Freiplätze. Bezeichnet ist die Lage der ehemaligen städtischen Burg, des Minoritenklosters, des angeblichen Quergrabens und der Terrainsenkung nördlich der Nr. 142–144 auf dem Großen Platz (Velké náměstí).

Abb. 8
Hradec Králové, Stadtkern mit Bezeichnung archäologischer Grabungen aus den Jahren 1990–2002.

Abb. 9
Hradec Králové, archäologische Grabung im Jahre 1990 anlässlich des Aufbaus der Kanalisation auf dem Großen Platz vor der Nr. 142–147

Abb. 10
Hradec Králové, archäologische Grabung aus dem Jahre 1995 im Rahmen des Aufbaus der Trafostation auf dem Großen Platz. Eingetieftes Objekt (Brunnes) aus dem 13. Jahrhundert.

Abb. 11
Hradec Králové, Stadtkern. Versuch einer schematischen Darstellung der Baugeschichte öffentlicher Freiplätze.

Abb. 12
Hradec Králové, Kleiner Platz (Malé náměstí). Zwei eingetieft Objekte aus dem 13.–14. Jahrhundert, die im Rahmen der archäologischen Grabung an der Stelle der Trafostation entdeckt wurden.

Abb. 13
Hradec Králové, Dlouhá-Str. Nr 101–103. Reihen von Pfostengruben aus dem 14.–15. Jahrhundert, die 2001 bei der archäologischen Grabung in hinteren Trakten der Parzellen Nr. 101 und 102 (heute. 3 und 7) entdeckt wurden.

Abb. 14
Hradec Králové, Kleiner Platz (Malé nám.) Nr. 116–118. Archäologische Grabung im Rahmen des Umbaus der Häuser Nr. 116–118. Eingetieft Objekte an der Grenze hinterer Trakte der Parzellen Nr. 117 und 118 aus der 2. Hälfte des 14.–17. Jahrhunderts (Nr. 3–7).